

הבנדיט, קווים לדמותו – סא"ל (מיל') אבירם הלוי

מיהם הבנדיטים, למה הם נעלמו והאם אפשר להחזירם

סא"ל (מיל') אבירם הלוי, לשעבר סגן מפקד סיירת מטכ"ל, מחבר-שותף של הספר "סיירת מטכ"ל: המבצעים הגדולים של היחידה" וספרים נוספים.

תקציר

המאמר "הבנדיט, קווים לדמותו" מבקש לנתח את דמותם של "הבנדיטים" – אותם בעלי התעוזה המחשבתית והמבצעית שאינם חוששים לאתגר את הממסד ואת המוסכמות ופועלים בדרך שפורצת גבולות ולעתים אף חוקים. המאמר סוקר כדוגמה שש דמויות – כולן מיחידות שניתן להגדירן כ"מיוחדות" – שממחישות בביורפיה שלהן את פועלם של הבנדיטים ואת תרומתם למערכות וליחידות צבאיות. הטענה המרכזית במאמר היא כי למרות האתגרים שבנדיטים מציבים בפני המערכת, היתרונות שבהם עולים על החסרונות והעדרם מסוכן יותר מהימצאותם. המטרה היא לעורר דיון בשאלה אם וכיצד אפשר להחזיר את הבנדיטים להוויה הצבאית-ביטחונית.

"... נרים כוסית לחיי המשוגעים, החריגים, המורדים, עושי הצרות, אלה שלא מתאימים לשום מסגרת... אלה שרואים דברים אחרת ולא אוהבים כללים.... אנחנו יכולים לצטט אותם, להתווכח איתם, להאדיר או להשמיץ אותם, אבל הדבר היחיד שאנחנו לא יכולים לעשות הוא להתעלם מהם, מפני שהם משנים דברים... הם דוחפים את הגזע האנושי קדימה, ויש כאלה שרואים בהם משוגעים אבל אנחנו רואים בהם גאונים, כי המשוגעים שחושבים שהם יכולים לשנות את העולם הם אלה שאכן עושים זאת" (מתוך פרסומת הטלוויזיה "תחשבו אחרת" של חברת "אפל", 1997).

"אדם שניחן בכישרון פוגע במטרות שאיש אינו מסוגל לפגוע בהן; אדם שניחן בגאונות פוגע במטרות שאיש אינו רואה" (ארתור שופנהאואר).

מבוא

נו"קונפורמיסטים, "בנדיטים", אותם אנשי שוליים פרוצים עם תעוזה מחשבתית ואומץ לב, מציבים תמיד אתגר בפני המרכז הקונפורמי, שעל פי רוב מתקשה להכיל אותם ואת רעיונותיהם ופעולותיהם. מטרת המאמר לטעון שלמרות האתגר ומידת הסיכון שהם מציבים, הימצאותם בקרב ארגונים צבאיים-ביטחוניים היא קריטית ומחויבת המציאות, והעדרם או היעלמם מסוכנים לא פחות ממנה וכנראה אף יותר. מי הם, מה הם מאפייני האישיות שלהם, כיצד פעלו ובחסות מי, כיצד השפיעו על הסביבה המיידית והרחוקה יותר, למה ואיך הם נעלמו, ובעיקר, האם ניתן ליצור סביבה שתחזיר אותם לחיי הארגונים הביטחוניים – כל אלה הם נושאי מאמר זה. המאמר יתמקד רובו ככולו באישים שאפשר להכלילם בקטגוריית "אנשי יחידות מיוחדות". הדבר לא נובע מהעובדה שרק ביחידות מיוחדות יש בנדיטים – הרי אפשר למצוא אותם בכל חיל ויחידה צבאיים, ולמעשה גם בארגונים אזרחיים ומסחריים – אלא שבאופן מסורתי, בנדיטים נטו לפרוץ ביחידות מיוחדות, לפחות עד שלב מסוים, ואותם אנו מבקשים לבחון. המושג "בנדיטים" משמש כאן בהוראתו העממית, המתחממת והצברית, להבדיל מההגדרה המילונית, שהיא נוקשה יותר וגמישה פחות. "בנדיטיות", מתקופת הפלמ"ח ואילך, היא נו"קונפורמיזם מתמשך של אנשים צעירים עם אמונה בצדקת הדרך ונכונות ואף שאיפה לאתגר הנחות יסוד, גם במחיר של הפרת הכללים.

על סוגיית הימצאותם, היעלמותם וחשיבותם של הבנדיטים לארגונים בכלל ולארגונים צבאיים ביטחוניים בפרט¹ נכתב לא מעט. לאורך השנים, בהתאם להלוך הרוחות הכללי בארץ, רבים ראו צורך לבחון את המחיר שארגונים משלמים על העדרם של הבנדיטים אל מול הסיכון שבהימצאותם. לא אחת תוארו ההיבטים החיוביים שבקיומם ובפעולותיהם של הבנדיטים – היצירתיות, היוזמות, ההליכה לרוחב התלמים בשדות חרושים ולא חרושים, ההעזה והנטייה לקחת סיכונים והשאיפה למצוא פתרונות חדשניים לבעיות שלא נמצא להן "תו"ל" או פתרון כלשהו.

רוב המאמרים בנושא עוסקים ב"הוויה" – תיאור של הבנדיטים ושל פועלם בסביבתם "השמרנית" וה"לא מאפשרת". מעטות הן ההתייחסויות למצע הגידול של הבנדיטים, לרקעים השונים שמהם הם באו, לגורמים שהניעו אותם להיות כפי שהם וכן לדרכי ההתמודדות שלהם עם סביבה מאתגרת, לעומתית ולעיתים עוינת מאוד.

אין בכוונת מאמר זה להידרש לסוגיות הפיקוד הפרטניות המאפיינות כל מקרה בוחן שמוזכר בו: מאליו יובן שלבנדיטים בעבר היה קל יותר לפעול בזכות הריחוק שלהם מהמפקדות ומגופי הממשל הממונים עליהם. לפיכך, ובשונה ממאמרים אחרים (פרל, 2024) המאמר אינו מתמקד בסוגיית השליטה והפיקוד, אלא ביכולותיהם התרומיות ובאופיים הייחודי של הבנדיטים עצמם.

המאמר גם מבקש לחרוג מהתבנית השחוקה מעט של ערגה ל"עידן הבנדיטים האבוד", ומתעמק במקום זאת ברבדים הסוציותרבותיים של הבנדיטים ושל יחסי הגומלין המבניים בינם לבין החברה שבה הם פעלו. ההתמקדות בסוגיות אלה משרתת את הסוגיה המרכזית שהמאמר מתמקד בה: השאלה אם ואיך ניתן להחזיר את הבנדיטים ואת הרוח שהם הביאו עמם, לארגונים של ימינו. למאמר שתי מטרות מרכזיות: הראשונה היא לבסס את הטענה שהעדרם של הבנדיטים מחוללי השינויים המערכתיים מסוכן יותר מהימצאותם, גם אם זו מאתגרת לעתים את המרכז הממסדי השמרני. המטרה השנייה, שהיא חשובה לא פחות ואולי אף יותר, היא לעורר דיון בשאלה אם וכיצד אפשר להחזיר את הבנדיטים להוויה הצבאית-ביטחונית.

וינגייט (משמאל), "מפקד פלגות הלילה המיוחדות", בהלוויית חיים שטורמן בעין חרוד, 1938, (מקור: ויקיפדיה).

חשיבות התופעה והערך המערכתי שלה

לב הטענה היא שהמערכת, בעיקר הצבאית אבל למעשה כל מערכת, מצליחה להתפתח, להשתנות ולפרוץ למרחבים חדשים בעקבות הפעילות הבנדיטית. כלומר, מדובר בתהליך של הסתגלות. הפונקציה המערכתית שנוצרת כתוצאה מפעילות הבנדיטים היא קריטית ליכולת ההתפתחות וההשתנות של הארגון. התוחלת של התופעה רחבה יותר מאשר סיפור של "גיבור נועז". תומס אדוארד לורנס ("איש ערב"), למשל, אפשר לבריטים לנסות ולממש מהלכים בעזרת השבטים ה"לא

¹ במאמר זה נתרכז בעולם הצבאי-ביטחוני בלבד, בדגש על ההיבט הישראלי, בתוספת כמה דוגמאות מהעולם, להמחשת הטיעון שהנושא איננו מקומי אלא אוניברסלי.

סדירים" הערביים שלו, ולהיכנס בתווך שבין הרעיון האימפריאלי לבין היכולת הרשמית, הממוסדת והמוגבלת לבצע אותו. אורד וינגייט שינה מן היסוד את צורת הפעילות בכל מקום שבו פעל, ובצה"ל התמסדה פעולתו ותורתו, עשור לאחר פעולתו החתרנית. השינוי הזה היה מתמשך ועמוק, ואולי הוא נמשך עד היום. כפי שאמר פעם משה דיין, "הוא לימד אותנו את כל מה שאנחנו יודעים". המהפכה של וינגייט הפכה את הארגון שנקרא "ההגנה", ואף היה כזה בצורת החשיבה שלו, למערך התקפי. מאיר הרציון חולל שינוי במגמת הלחימה בצה"ל כולו, וכמוהו גם אברהם ארן, ששכנע אנשים שרעיונותיו מאפשרים להגדיל את צד הערך במשוואת הסיכון של איסוף מודיעין אקטיבי מעבר לקווי האויב. השינויים שהללו (ואחרים כמוהם) גרמו היו מערכתיים והשפעתם ניכרה לאורך עשורים ובהיקפים רחבים; הבנדיט הינו סוכן שינוי מערכתי, לא רק יזם יצירתי סורר.

התבוננות מנקודת מבט אחרת על האופן שבו מערכות משתנות מראה כי נוכחות הבנדיטים חיונית לקידום שינוי. גישות מתקדמות מתחום חקר המנהיגות, דוגמת גישת המנהיגות האדפטיבית, מציגות את הגורם שמוכן לאתגר את "הקווים" או את הגבולות כגורם קריטי ביכולת של המערכת כולה להסתגל, ובעצם להשתנות. בהתבסס על רעיונות מתחום תורת המערכות, חוקרים כמו רון חפץ ומרטי לינסקי מבית הספר לממשל ע"ש קנדי באוניברסיטת הרווארד מתארים את האופן שבו מערכות מתגדות לשינוי ולהסתגלות לשינוי, ואת ההכרח של פרטים ("בנדיטים", מנקודת מבטנו) לפעול באופן שחורג מהנורמה כדי להניע את השינוי. הגישה של חפץ ולינסקי נוטה להיות אמריקאית מאוד במהותה, שכן היא מנגידה באופן דיכוטומי את המנהיגות (שמיוצגת על ידי הכוחות הבנדיטיים המקדמים שינוי) עם הסמכות (הגורמים הבכירים שפועלים למניעת שינוי בסטטוס קוו). הדוגמאות במאמר זה מתארות מציאות אחרת – מיסוד מסוים של מוסד הבנדיטיות, גם בצבא הבריטי וגם בצה"ל, שמאפשר שילוב כוחות בין הגורמים הבנדיטיים לבין הבכירים, לטובת קידום התנסות שיש לה תוחלת אופרטיבית, ולעיתים אפילו אסטרטגית.

בהעמדה כזאת, הבנדיט הוא מנהיג הסתגלותי שמאפשר למערכת להשתנות באמצעות ניסוי וטעייה. משום כך, היעדרם של בנדיטים במרחב הצבאי מוליד, הלכה למעשה ולאורך זמן, פגיעה שיכולה להיות קריטית ביכולת ההשתנות של הגופים הצבאיים.

המצדדים בחשיבות המרכז הקונפורמי עשויים לטעון שאין לבנדיט יתרון מובנה בהכרח על מי שאינו בנדיט, ושאדרבה, ארגונים בכלל וארגונים צבאיים-היררכיים בפרט אינם יכולים להכיל מרדנים. ואף על פי כן, אותם ארגונים עצמם עודדו במהלך ההיסטוריה, לעיתים באופן אקטיבי ממש, ולעיתים באופן סביל אך לא חוסס לגמרי, את הימצאותם של בנדיטים בארגון מתוך הבנה מציאותית, תועלתנית-מעשית – ולא רומנטית – כי מינון מסוים של בנדיטים הכרחי להתפתחות הארגון וליכולותיו להתאים את עצמו למציאות משתנה.

איך ניתן ליישב את הסתירה המובנית הזאת? כאשר מתבוננים בסוגיה מנקודת מבט **מערכתית** (הכוחות המודעים והלא מודעים והדינמיקה הקשורה בהם והמובילה אותם), מעבר לנקודת המבט הארגונית (איך לארגן), מגלים שמינון מסוים של בנדיטים נדרש על מנת לשמש כאנזים וקטליזטור שיוכלו להתגבר על מחלות ארגוניות מובנות, למשל "בוקיות" או צייתנות (להבדיל ממשמעת). האתגר הגדול של מערכת ארגונית הוא להצליח להכיל מינון מסוים של בנדיטים מבלי שהדבר ירעיל את המערכת. ושוב, חשוב להדגיש כי העניין אינו כמיהה רומנטית לבנדיטים "שיבואו ויעשו מהפכות", כי אם הבנה בדבר נחיצותה של תופעת קיומם המתמשך ו"הממוסד", תוך הכרת הסיכונים הכרוכים בה והדרכים לפתח אותה באופן מיטבי.

בנדיטים ובנדיטיות אינם צצים כך סתם על פי דרישה, כשהפיקוד הבכיר מתלבט באשר לפתרון בעיה מסוג חדש או טיפול באתגר מזוהה (או שלא). בדרך כלל התהליך הפוך: הבנדיט עצמו מציע פתרון לבעיה, ובלית ברירה או העדר חלופה, ואם מחירי השגיאה אינם גדולים מדי, הפיקוד בוחן את הצעתו ומקדיש לה תשומת לב, ולעיתים אף מיישם אותה – על פי רוב בהתאם למידת הנוף קונפורמיזם והתיאבון לסיכון של אנשי הפיקוד עצמם.

וגם זאת יש לדעת – צבא, כארגון, מצטיין הרבה יותר בפעולה מאשר בחשיבה. הדבר נכון, להוותנו, בצה"ל יותר מאשר בצבאות מערביים אחרים. בכל הנוגע לשלב החשיבה, המחרשה הצבאית חורשת בשורות שאסור לצאת מהן, כפי שהוכיחו ביעילות ובצורה לא מטפורית היוונים (ואחריהם הרומאים) שהביאו את רעיון הפלנקס לשלמות. בפעולה היה הפלנקס יעיל מאוד. בחשיבה – פחות, וזה עלול להיות הרסני. התפקיד של הבנדיטים הוא לצאת מהשורה.

במילים אחרות, הטענה היא שמערכות צבאיות משוכללות חושבות (גם) באמצעות פעולה, ולכן הבנדיטים אינם רק מניעים מחשבות חדשות אלא מתנסים – ואף דוחפים את המערכת להתנסות

– בפעולות חדשות. בפעולות האלה הם מניעים את המערכת (שוב: גם) לחשוב. צה"ל אכן השקיע בשנים האחרונות משאבים רבים במוסדות של חשיבה, אבל לא השכיל לשמר את היכולת לפעול כדי לחשוב וללמד, ואפילו שחק את היכולת הזאת עד דק.

דעיכת הבנדיטיות

הבנדיטים, כסוכני שינוי מערכתיים, נעלמו כמעט לגמרי מצה"ל, ולהלן יובאו דוגמאות מהשנים האחרונות. פה ושם עוד אפשר למצוא בנדיטים, למשל במרחבים של כוחות המילואים, באזורים מסוימים של היחידות המיוחדות בצה"ל ובעוד מקומות בודדים, אבל כללית היא עוקרה מהממדים המערכתיים שלה ובמקום זאת לבשה צורה של יזמות/חדשנות, ואיבדה את המרכיב העיקרי שלה – הצורך בהשתנות יסודית ועמוקה, מתוך הכרה בצורך בשינוי הזה. דוגמה עדכנית וטרייה לכך שבנדיטיות קיימת פה ושם, גם כאשר היא כזאת שזנחה את המרכיב העיקרי שלה, היא תחילת השימוש בכלים אוטונומיים וברחפנים באופן אופרטיבי נרחב בלחימה בעזה, עניין סמי-מערכתי שקרה כמעט כולו בהובלה של אנשי מילואים ונגד העמדה הצה"לית השמרנית, שנכנעה למהלך (ולעוד כמה מהלכים דומים לו) בשל המלחמה.

בנדיטים בהיסטוריה – רקע וגנאולוגיה

מהיכן צצו הבנדיטים? בשורות הבאות תובא סקירה קצרה של התפתחות הרעיון הבנדיטי, ה"סוררות הממוסדת", בתרבויות שונות ובעיקר בזו הבריטית. סיפורים ואגדות על בנדיטים רווחו במיתוסים ובאפוסים של ערש התרבות המערבית, ולא בכדי. הם נדרשו על מנת לייצג דוגמאות לגבורה עילאית, לבסס תפיסה עצמית של אומה ועוד. בימים שהממסד המדינתי אינו דומה לזה של ההווה או העבר הקרוב, היוו הבנדיטים חלק כמעט בלתי-נפרד מהיום-יום הלחימתי, וכמעט שלא היה להם משקל נגד ממוסד.

מערכת היחסים בין דוד המקראי לבין המלך שאול היא דוגמה מצוינת להתהוותו של בנדיט: שאול היה המנטור/פטרוני שעודד את הנטייה של דוד לפרוץ גבולות, ואף שהיחסים בין השניים עלו על שרטון, דוד שימר את הרוח הבנדיטית גם כשעלה על כס המלוכה ואף טיפח בתורו בנדיטים, דוגמת יואב ב־צרויה. צמד מעניין נוסף אפשר למצוא אצל הומוס – מחד גיסא אכילס, האידיאליסט המוסדי, ולעומתו אודיסאוס, המלך הבנדיט, הגיבור התחבולן, המפקד המאלתר ופורץ הגבולות, שחוצה את הקווים ובו לנהלים ולנורמות מקובעות.

הרוח הבנדיטית הוסיפה לנשב בעולם המערבי. דוגמה שכדאי להזכיר בהקשר זה היא ימי בניית הצי האנגלי וכיבושיו ברחבי העולם בתקופת מלכותה של אליזבת הראשונה מלכת אנגליה. הכוח הימי האדיר של אנגליה הסתמך רובו ככולו על יורדי ים נועזים, אותם "כלבי ים" עצמאים וסמי-פיראטיים, שפרצו לא רק גבולות גיאוגרפיים אלא גם גבולות של חוק. אישים אלה, דוגמת סר פרנסיס דרייק וסר וולטר ראלי, זכו ליחס של עצימת עיניים מצד המלכה והממסד, שמטבע הדברים היו מעוניינים מאוד באוצרות ובכוח שנצברו בדרך זו. הפעילות הימית הענפה התמסדה עם הקמתה של חברת הודו המזרחית, שהפכה הלכה למעשה לזרוע שלטונית חצי-רשמית של בריטניה, והמעבר הזה – מפיראטיות בחסות הממלכה לחברת הודו המזרחית, שהיא התגלמות המוסד הקולוניאלי – הוא דוגמה מובהקת לנון-קונפורמיזם שהופך לקונפורמיזם. הממסד אימץ אל חיקו את הכלים של הבנדיטים והשתמש בהם לצורך "סיירות אסטרטגיות", איסוף מודיעין, כלי שיטור ומשטור מערכתי, וכמובן מקור הכנסה. כל הצדדים יצאו נשכרים (מן הסתם, פרט לארצות והעמים שאוצרותיהם נבזזו).

מיהו הבנדיט – דמויות וגיבורים

בעמודים הבאים ייבחנו כמה דוגמאות לאנשים שניתן להגדירם כבנדיטים.² המטרה היא לנסות למצוא את המשותף ביניהם, החל מהרקע שבו צמחו ועד למאבקים שניהלו מול מפקדיהם: **תומס אדוארד לורנס, "לורנס איש ערב" (1888-1935):** ארכיאולוג, קצין צבא וסופר בריטי, שהנון-קונפורמיזם שלו היה מרכזי בזהותו ובמורשתו (אנדרסון, 2017). לורנס הפך לדמות משמעותית

² חשוב להדגיש שהדוגמאות רבות ומגוונות, כך שהיה אפשר להביא כדוגמאות גם אישים דוגמת צ'רצ'יל, משה דיין, אריאל שרון, דאגלס מקארטור ודומיהם, אבל הדיון באישים בסדר גודל זה יחרוג מההיקף שמאמר זה מאפשר, ומלבד זאת, הבנדיטיות היא לאו דווקא המאפיין העיקרי שלהם. גנרלים נועזים יש בשפע, בנדיטים – פחות.

במהלך מלחמת העולם הראשונה, במיוחד בשל תפקידו בגיבוש המרד הערבי נגד האימפריה העות'מאנית ובשם האימפריה הבריטית.

לורנס דחה את המבנים ההיררכיים המסורתיים של הצבא ולעתים אף הביע כלפיהם בוז גלוי (לורנס, 2021). במקביל, הוא תרם למערכת הצבאית רעיונות פורצי דרך ויוצאי דופן, וגם כשהם נדחו, הדבר לא ריפה את ידיו.

במהלך המרד הערבי הוא נקט טקטיקות גרילה שזיכו אותו בתווית של "בנדיט", בקרב הערבים והבריטים כאחד. לא הייתה כל אפשרות להוביל את מהלכי המרד השל שבטי ערב בשלטון העות'מאני ללא חצייה חוזרת ונשנית של קווים מנהליים ומבצעיים וללא הפרה של לפחות חלק מפקודות הקבע של הצבא הבריטי. לורנס, ששהה במדבר במשך חודשים ארוכים בכל פעם ולא באמת התאפשר לו לתקשר עם המפקדה בקהיר, לא היסס לקבל החלטות בעצמו, לעיתים טקטיות ולעיתים כמעט-אסטרטגיות במהותן (למשל כיבוש עקבה ודמשק). הוא הוביל פשיטות, מארבים ומשימות חבלה נגד הכוחות העות'מאניים, תוך שיתוף פעולה הדוק עם לוחמים ערבים ותוך אימוץ שיטות הלחימה שלהם. שיטותיו נתפסו כלא שגרתיות לזמנן, שכן הן שילבו חבלה, הונאה ולוחמה מדברית – טכניקות שהמערכת הצבאית הבריטית התייחסה אליהן בתחילה בספקנות רבה ובחוסר אמון גדול.

מורשתו של לורנס כ"שודד" וכונון קונפורמיסט מתקיימת במידה רבה עד היום. דמותו, ספריו והאגדות שנרקמו סביבו היו מגורמי השראה העיקריים לבנדיטים פורצי דרך בריטים שבאו אחריו, דוגמת אורד וינגייט ודייוויד סטירלינג.

אורד צ'רלס וינגייט, "הקצין הציוני" (1903-1944): נולד בהודו, גדל בדרום אנגליה במשפחה נוצרית אדוקה ולמד באקדמיה הצבאית המלכותית בווליצ' (סייקס, 1961). בהיותו כבן עשרים חמש נשלח לסודאן, ושם החל לגבש מחשבה צבאית פורצת דרך ואימץ לעצמו התנהגות מאתגרת, הן בשטח והן מחוץ לו, שקוממה עליו מפקדים ופקודים כאחד. הספר המדברי הפרוע של שולי האימפריה הבריטית, שם הוא פיקד על בני שבטים מקומיים שלא שעו לקודים של הצבא הבריטי, היה הקרקע הפורייה שבה הוא פיתח ויישם תפיסות מבצעיות חדשניות ורעיונות מבצעיים מהפכניים. הוא דיבר עם פקודיו בערבית והשיג הישגים בזכות נכונותו לשבור את האקסיומות שעל פיהן פעלו קודמיו במשך שנים רבות. יכולת זו באה לידי ביטוי גם בשנתיים שבהן היה מוצב בארץ ישראל (1936-1938). בתקופה זו, ימי המרד הערבי, צידד וינגייט בצד העברי-ציוני, והיהודים, מצדם, שתו בצמא את דברי המפקד רב הניסיון והבקי בתנ"ך. וינגייט החדיר בלוחמים תפיסת לחימה אקטיבית, שבבסיסה איסוף מודיעין מדוקדק, לחימה בשעות הלילה, יוזמה והתקפיות, ואלה היו הבסיס לתפיסה העצמית של הפלמ"ח, שנוסד שלוש שנים מאוחר יותר על ידי חניכיו (גרייצר, 2015).

הרוח הבנדיטית של וינגייט הייתה מגולמת בעיקר בנכונות לפעול נגד הצבא הבריטי, שאליו היה שייך, בשם האמונה בצדק הטבעי ובזכויותיו של העם היהודי בארץ ישראל. לכך נוספו תעוזתו המחשבתית, אומץ לבו ונכונותו להסתכן בשדה הקרב, וכן יכולתו לאתגר הנחות יסוד כפי שעשה בסודאן ובארץ ישראל ולאחר מכן בעת שירותו באתיופיה ובבורמה.

לוטננט-קולונל דייוויד סטירלינג (מימין), מייסד ה-SAS ומפקדו במלחמת העולם השנייה, (מקור: ויקיפדיה).

דייוויד סטירלינג, מייסד שירות האוויר המיוחד (Special Air Service – SAS) (1915-1990): סטירלינג, נצר למשפחה שטיפחה קשרים ענפים עם האצולה והממשל הבריטיים, התגייס לצבא לאחר פרוץ מלחמת העולם השנייה (Mortimer, 2023). הוא שירת במשמר הסקוטי ולאחר מכן התנדב לגדוד "קומנדו מספר 8". סטירלינג הבין אינטואיטיבית את סביבת הלחימה במצרים ובקירנאיקה (לוב), שכמו "קראה" לפשיטות של הכוחות הבריטיים, וחש שאין צורך להסתמך בלעדית על יכולותיו ועל זמינותו (הלא קיימת) של הצי הבריטי לצורכי הובלה ופינוי הכוחות. הוא השיג אישור להקמת כוח פשיטה, ולאחר ניסיון כושל לפשוט על האזור בצניחה והתנסות בהובלת כוחותיו על ידי "קבוצות המדבר ארוכות הטווח" של בגנולד, הוא ביסס שיטת פעולה חדשה ועצמאית, שעושה שימוש בכלי רכב, נשק, אמצעי חבלה ייחודיים ושיטות מקוריות לניווט ולנהיגה במדבר (קואלס, 2011; Macintyre, 2016).

הכוח שהקים היה לכוח ורסטילי ויוזם, שפעילותו מבוססת על הפתעה ועל כוח אש, עם נכונות לספיגת אבדות בנפש ובאמצעים. סטירלינג עמד בראש אנשיו והוביל אותם (וגם נפל בשל כך בשבי), נתן להם דוגמה אישית, וידע איך לשווק את הצלחותיו לפיקוד העליון של הארמיה השמינית. שמעו של הקפטן (ולאחר מכן המייג'ור) האמיץ ופורץ הדרך הגיע עד לצירצ'יל עצמו.

מאיר הרציון, לוחם ביחידה 101 ומפקד פלוגה א' של הצנחנים (1934-2014): נולד במושב רשפון, גדל והתחנך בעין חרוד של שנות הארבעים (גבעתי, 2019). החל את דרכו הצבאית בנח"ל ולאחר כשנה הגיע ליחידה 101, שמוזגה חמישה חודשים לאחר הקמתה ותחילת פעולתה עם גדוד הצנחנים 890. ביחידה זו השפיע רבות על אופני הלחימה והטמיע את משמעות הניווט, ההיכרות עם השטח והפעילות הלילית. הרציון נחשב ללוחם מופתי, שחתר ללא לאות לשיפור יכולת הלחימה של צבאו ויחידתו ולא היסס לאתגר לצורך כך את מפקדיו, אך במקביל ידע להתנהל כקצין אחראי שאף נכון לתת דוגמה אישית. הרציון מגלם את הרוח הבנדיטית שפיעמה בקרב בני הדור שבגרו לאחר תום מלחמת העצמאות ולא זכו להשתתף בה או לשרת בפלמ"ח. תעוזת וחדשנותו שינו הלכה למעשה את תורת הלחימה של צה"ל, ובעיקר את רוחו. כמובן, אי אפשר שלא להזכיר גם את מעשיו השליליים, שהפכו אותו ובצדק לדמות שנויה במחלוקת, דוגמת נקמת הדם הפרטית שביצע ברוצחיה של אחותו שושנה וחברה עודד וגמייסטר.

אברהם ארנן, מייסדה ומפקדה הראשון של סיירת מטכ"ל (1930-1980): גדל בירושלים בבית חרדי, ובמלחמת העצמאות התנדב להגנה ולאחר מכן לפלמ"ח (שור, 2008). לאחר תקופה באיראן של מוסאדק גייס והפעיל סוכנים ביחידה 154 (504 של היום). לאחר פרשת אורי אילן ונפילתם בשבי של חמישה לוחמים ישראלים במשימה מודיעינית בסוריה (1954), ומשהבין שהמודיעין שסוכניו מביאים אינו אפקטיבי מספיק, הגה ארנן רעיון חדש ומהפכני – לשלוח אל מעבר לגבול לוחמים ישראלים, ולא "שכירי חרב" שאמינותם, מהימנותם ונאמנותם מוטלות בספק. בהשראת דייוויד סטירלינג ולוחמיו ביחידת ה-SAS הוא החל לפעול להקמת סיירת מטכ"ל. לאחר ארבע שנות חיפושי דרך ותעיייה במסדרונות המטכ"ל החליט מאיר עמית, ראש אמ"ן הטרי, להטיל על היחידה הצעירה משימת איסוף מודיעין שעד אז ביצעו הסוכנים של יחידה 154. ההצלחה הראשונית של משימה זו סללה את הדרך להצלחות נוספות, שבהן באו לידי ביטוי אישיותו היוזמת, המאתגרת והמארגנת של ארנן.

עמירם לוין, מפקדה התשיעי של סיירת מטכ"ל: לוין, בן קיבוץ להבות הבשן, מילא את כל התפקידים בסיירת מטכ"ל מחייללוחם ועד מפקד, המשיך את דרכו בצה"ל כמג"ד, מח"ט ומפקד של שתי אוגדות שריון, היה אלוף פיקוד הצפון ולאחר מכן סגן ראש המוסד (שור והלוי, טרם פורסם). תעוזתו המחשבתית והפיזית ונטייתו לאתגר הנחות יסוד אפיינו אותו בכל תפקידיו הרבים. למפקד סיירת מטכ"ל הוא מונה לאחר נפילתו של יוני נתניהו ז"ל במבצע חילוץ החטופים באנטבה, ותקופת הפיקוד שלו על היחידה – עשרים ושניים חודשים בלבד – התאפיינה כולה בשורה ארוכה של פריצות דרך. לוין הוביל הלכה למעשה מהפכה תפיסתית, מבצעית ומחשבתית, שפרצה את כל מעטפות הביצוע ואת גבולות הדמיון של כלל הנוגעים בדבר. את הרוח הזאת הוא הביא עמו גם לחיל השריון, ולמעשה לכל תפקיד שמילא גם לאחר מכן (שור והלוי, 2020).

³ חשוב להבחין בין שני סוגי "סוכנים" שהפעילה יחידה 154: הראשון והאיכותי יותר היו דרוזים תושבי ישראל ששירתו בצה"ל ביחידה 300 וקיבלו משכורת צה"לית וחלקם אף היו קצינים בצבא; הסוג השני, הנחות הרבה יותר, היה מורכב מכל מי שהצליח היחידה לגייס או שהתנדבו לעבוד עבורה בעבור כסף. הללו כללו, בין השאר, פושעים, פידאינים לשעבר וסתם נצלנים מזדמנים שאיכותם הייתה נמוכה כאמור.

תכונות וקווים משותפים

לרוב הבנדיטים יש קווי אופי משותפים, ומעניין להצביע עליהם ואף לבחון אותם לאור בית הגידול שבו הם צמחו – משפחה וסביבה גיאוגרפית-תרבותית.

רבים מהבנדיטים שנדונים כאן נהנו מעצמאות מחשבתית ואקטיבית כבר בילדותם. ייתכן שהדבר נובע ממה שהיום היינו מכנים "הזנחה הורית", או אולי דווקא מתכונות מולדות שהם קיבלו בירושה מהוריהם, וייתכן שהסיבה העיקרית היא עצם אורח החיים שלהם, למשל, קרבה לטבע והתמודדות עם אתגרים שהמציאות הביאה לפתחם כעניין שבשגרה. כך או כך, התוצאה היא אנשים שכבר בילדותם האמינו ביכולותיהם האינסופיות והבלתי מעורערות לפתור בעיות; הרפתקאות הילדות שלהם הוכיחו להם זאת שוב ושוב. אצל חלקם דומה שקו האופי הבנדיטי היה רדום עד שפרץ בעקבות מקרה מסוים או צירוף של נסיבות, ומרגע שפרץ, לא הייתה אפשרות לעצור אותו.

הבנדיטים מתאפיינים בכך שהם אינם זקוקים לעזר כנגדם. הם נוטים לחשוב לבד, ולשתף אחרים רק כשהם זקוקים להם בבחינת "צוותים אדומים", או לליטוש אחרון של תזה שהבנדיטים עצמם חשבו עליה בכוחות עצמם. גם אם הם אנשים חברותיים, הווייתם כבנדיטים היא לעמוד בראש המחנה, להיות עמוד הענן או עמוד האש שצועד לפניו, ללא צורך להסתכל אחורה ולבדוק מי הולך עמם, אלא מתוך אמונה פנימית חזקה ש"כך נכון לעשות" והשאר יראו את האור, כל אחד בזמנו ובקצב שלו.

הבנדיטים חשים דחף לאתגר הנחות יסוד. הם אינם פועלים מתוך גישה "דווקאית", אלא מונעים מדרך הסתכלות "אחרת" על העולם, על בעיותיו ועל הדרכים לפתור אותן. בעצם הרצון לפתור בעיות יש לפעמים מידה של חתרנות (במובנה החיובי), שכן הסביבה נוטה לאמץ גישה של "אם זה לא שבור, אל תתקן את זה". אבל לפעמים חייבים לתקן גם דברים שאינם שבורים, מפני שהבנדיט משוכנע שאם הם לא יתוקנו, בִּזְמַן ובפעולה אגרסיבית, המציאות תתנגש בקיר, גם אם לעת עתה רק הבנדיט עצמו מבין זאת. במילים אחרות, בנדיטים מתבוננים לעתים קרובות באותה מציאות שגם אחרים רואים, אבל בניגוד לאחרים, הם רואים בה בעיות שצריך – ואפשר – לפתור. בנדיטים אינם רואים רק הווה חלופי (איך לעשות טוב יותר את מה שנעשה עכשיו), אלא יודעים לצפות כמה מהלכים קדימה, כלומר מסוגלים לראות את אותו קיר שהמציאות דוהרת אליו בדרכה להתנגש בו. יש להם ביטחון עצמי מלא בעצמם וביכולתם למצוא פתרון לבעיה שהם מאתרים, גם אם מדובר בבעיה מורכבת שעדיין לא הציגה את עצמה על כל קשייה. הביטחון שלהם נובע מיכולתם לראות מציאות רב ממדית ומשולבת, באופן שלאחרים קשה לתפוס. מעשי הקונדס, שבירת השורות ולקיחת הסיכונים אינם גחמה של רגע או תוצאה של חוסר תפיסת סיכון או הבנה של סיבה-תוצאה; אדרבה, הם נובעים מאמונה עמוקה ביכולתם להתמודד עם כל ההשלכות הכרוכות במעשיהם. הבנדיטים אינם "סתם" אנשים פרועים וחסרי משמעת שמשתוללים ולעתים גם מתרסקים. הם יודעים בדיוק מה הם עושים ובטוחים בדרכם (גם כשזו פחות צודקת, כמו מעשי הקונדס שהיו נהוגים בתקופה מסוימת בידי כמה מאנשי היחידות המובחרות).

לכאורה אמורה להיות סתירה בין קווי אופי בנדיטיים לבין השתלבות במערכות ממוסדות, אבל על פי רוב, הבנדיטים דווקא יודעים להשתלב מצוין במערכות האם שלהם, בלי לוותר על מהותם. בנדיטים ניחנים באינטליגנציה רגשית וסביבתית גבוהה מאוד. הם ערים ביותר לכך שלא ישיגו דבר אם לא יזכו ביחס רציני כלפיהם וכלפי הרעיונות שלהם, ומבינים שאם לא יתאימו את עצמם למסגרת, הם עלולים להיתפס כ"מוזרים" ולהסתכן בכך שיוציאו אותם כליל מכל מערכת ביטחונית. בשאיפתם להיות "מאתגרים מקצועיים", הם מבקשים כבר בתחילת דרכם כבנדיטים להיעזר ב"מטריות" שיכולות להגן עליהם.

לורנס, וינגייט, ארנן, הרציון ולוין גדלו כולם בסביבות משפחתיות אישיות מאתגרות – לורנס כבן להורים לא-נשואים, וינגייט במשפחה אדוקה נוקשה, ארנן במשפחה מרובת ילדים שבה הוא נדרש להיאבק על מעמדו, הרציון כקיבוצניק שדומה שהעדיף את הטבע על חברת בני אדם (פרנקל, 1969), ולוין כבן להורים קשוחים בקיבוץ קשוח. לא זה המקום לניתוח פסיכולוגי של אישיותם, אבל דומה שאין להכחיש שהרקע האישי של כל אחד מהם תרם רבות לעיצובו כבנדיט.

פטרונים מגוננים וסביבה מאפשרת

סביבה מאפשרת היא כמעט תמיד תנאי להתקיימותם של רעיונות משני מציאות, אותם רעיונות שנרקחים במוחם של בנדיטים ולא עולים באמצעות תכנון צבאי-ביטחוני שגרת. מטבע הדברים,

גם ההפך מכך נכון, ואף ביתר שאת: בהעדרה של סביבה שכזאת אין כמעט סיכוי להתפתחות של בנדיטים ושל הרעיונות שהם מעלים.

הסביבה המאפשרת הראשונית והחשובה ביותר היא הפטרונים – מפקדים שבאים במגע ישיר עם הבנדיט, מזהים את מעלותיו ולא כובלים את צעדיו. קשה להגזים בחשיבותם של פטרונים עבור הבנדיטים מחד ועבור המערכת שאותה הם, הפטרונים, מייצגים, מאידך גיסא; בנדיט בלי פטרון עלול להיות שלוח רסן בצורה שהמערכת לא תוכל להכיל אותו, וגם לא יהיה לו מליץ יושר ומגן. במצב זה הבנדיט יוקע, רעיונותיו ימוסמסו או שייתקלו בהתעלמות ולא תהיה לו תקומה, שלא לדבר על יכולת להשפיע. לפטרון, משום כך, יש תפקיד שקשה להגזים בחשיבותו, על אף שהוא אינו נוכח תמיד, ולעיתים השפעתו ונוכחותו מוגבלות לנקודות זמן ספורות לאורך הקריירה של הבנדיט. פטרונים נוטים להיות בדרגות הביניים ולעיתים בדרגות בכירות ממש במדרג הפיקוד. מפקדים בדרגות אלה מכירים את הסביבה הצבאית הקרבית, הפיקודית ולא פחות חשוב מכך – המנהלתית, ומצד אחר הם עדיין רחוקים מרחק מספיק מאזורי הקיבעון המאפיינים לעתים קרובות את דרגי מקבלי ההחלטות במטות כלליים או בארמיות שדה. עם זאת, קורה גם שמפקדים בכירים – במטות כלליים או במפקדות שדה גבוהות בעתות מלחמה – מספקים את מטריית ההגנה שמאפשרת את פועלם של הבנדיטים שפועלים תחתיהם. כך או כך, פטרונים הבנדיטיות נוטים להיות אנשים שניחנו בעצמם בנטיות אלה – אם נטיות לטנטיות ואם נטיות שהם הדחיקו במודע מפני שהעלייה בסולם הדרגות חייבה אותם לעטות מעטה של קונפורמיזם "מהוגן". אבל למרות ההדחקה, עמוק בתוכם אותם מפקדים מבינים לליבם של הבנדיטים הכפופים להם, שאולי מזכירים להם גרסה צעירה יותר של עצמם, ובעיקר יודעים להעניק להם את התמיכה הנחוצה.

כדי שהפטרון יוכל לעזור לבנדיט להתפתח ולהכות שורשים עליו להיות בעל מהלכים, היכרות וכבוד בקרב חברי המטות הכלליים. מטרייה זו של דמות בכירה הכרחית לבנדיט, כי בלעדיה הוא יוכל לכל היותר להעלות פה ושם רעיון ולהיתקל אך ורק בדחייה. הפטרונים מצדם אינם חייבים להיות אקטיביים בתמיכתם בבנדיט או ברעיונותיו; מספיק שהם יחסמו בעצם קיומם פגיעה אפשרית בו מצד גורמים שעלולים להיות עוינים ליוזמותיו, ושידאגו לו למשאבים בסיסיים שנמצאים בתחום אחריותם או השפעתם. בסיכומו של דבר, הבנדיט זקוק מצד הפטרון למרחב מחיה ראשוני, קצת מים וקצת דשן.

דיוויד סטירלינג התחיל את דרכו וייסד את ה-SAS תחת פילדמרשל (אז גנרל) קלוד אוקינלק במפקדת המזרח התיכון בקהיר במהלך המערכה בצפון אפריקה. אוקינלק, מפקד מהדור "הישן" שנהנה מניסיון קרבי ומנהלתי עשיר (בעיקר בהודו), נטה להתערב בניהול המסגרות הצבאיות שתחתיו, במיוחד במהלך המערכה של הארמייה השמינית נגד כוחותיו של רומל. אוקינלק החליף את הגנרל ארציבלד וייול, ולא שבע נחת מביצועיהם של מפקדי הארמייה, הגנרלים אלן קנינגהם וניל ריצ'י. משום כך הוא הטה אוזן כשפנה אליו סטירלינג הצעיר והציע לו רעיון חדשני – כוח פשיטה שאינו תלוי בספינות הצי הבריטי. בנכונותו להקשיב לסטירלינג ולאשר לו את תוכניתו, אוקינלק הוכיח בדיוק את סוג הסובלנות והתמיכה שבנדיטים כמו סטירלינג זקוקים להן.

מאיר הרציון לא היה יכול להשיג את הישגיו ביחידה 101, וביתר שאת לאחר המיזוג עם גדוד 890 בתחילת 1954, בלעדי שני אנשים: אריאל (אריק) שרון ומשה דיין. שרון היה המפקד הישיר של הרציון, והיה אז בדרגת רבסרן אבל בעל קשר ישיר ללשכת הרמטכ"ל. שרון, שאף הוא כידוע נמנה עם הבנדיטים, ידע לזהות תכונות אלה אצל הרציון ואפשר לו להביא אותן לידי ביטוי. משה דיין עודד אף הוא את הרציון הצעיר, בתחילה כראש אג"ם ובעיקר כרמטכ"ל מכהן בכל תקופת פעולות התגמול במחצית הראשונה של שנות החמישים. דיין האמין ביכולות הלחימה של הרציון, ועצם העובדה שהרציון נהנה מגישה בלתי ישירה אליו אפשרה לו לבסס את השקפותיו באשר לערך החתירה למגע וחשיבות הניצחון בכל מפגש עם כוחות אויב.

ניסיונותיו של **אברהם ארנן** להקים יחידה חדשה בחיל המודיעין שייעודה יהיה להביא מודיעין משטח האויב נתקלו בכל קשת התגובות שבין לעג, בוז וחוסר הבנה ועד להבעת עניין מנומסת ללא כוונה לעזור או לייחד משימות רציניות לאותה יחידה. מי שעזר לארנן לקדם את מטרותיו היה חברו מהפלמ"ח דוד אלעזר (דדו), שהיה באותה עת סגן מפקד ולאחר מכן מפקד גייסות השריון וחבר המטה הכללי. אלעזר שימש לארנן כמליץ יושר, ועזר לו לזכות להתייחסות רצינית במטה הכללי ובייחוד באגף המודיעין, שנמצא באותם ימים תחת פיקודו של יהושפט (פטי) הרכבי, ולאחר מכן תחת פיקודו של חיים הרצוג. בלעדי אלעזר, ייתכן בהחלט שארנן היה נתקל בקיר אטום ונופל לתהום הנשייה הצה"לית.

גישת הפטרונים המאפשרים היא אחת מאבני היסוד של התרבות הארגונית של סירת מטכ"ל, ועמירם לוי יצא נשכר מגישה זו. שלמה גזית, שהחליף את אלי זעירא בתפקידו כראמ"ן לאחר פרסום דוח הביניים של ועדת אגרנט באפריל 1974, אמר ללוי עם כניסתו לתפקיד מפקד סירת מטכ"ל, "אתה תביא לי רעיונות למבצעים ואני כבר אדאג לאשר אותם". למפקד סירת מטכ"ל גישה ישירה, תכופה ובלתי אמצעית לראשי מערכת הביטחון – ראמ"ן, הרמטכ"ל, שר הביטחון וראש הממשלה. בניגוד ליחידות אחרות בצה"ל, גם לקצינים זוטרים יותר בסירת מתאפשרת גישה תכופה יחסית לראש אמ"ן ולרמטכ"ל, והדבר יוצר אמון ושפה משותפת, שמבססים את היכולת להעלות רעיונות מורכבים, חדשניים ויצירתיים.

מעבר לקיומם של פטרונים ישנן לפעמים נסיבות חיצוניות, דוגמת מלחמות או עתות משבר, שמאפשרות ולעתים אף מעודדות העלאה של רעיונות חדשניים ומהפכניים. נסיבות כאלה עשויות לעורר השראה בקרב בעלי האופי הבנדיטי, ויכולות לשכנע גם את המפקדים השמרנים והקונפורמיסטים ביותר לאשר לבנדיטים הכפופים להם לבדוק היתכנות של יוזמות "פרועות", באורח שלדעת המפקדים יצדיק את הסיכון – במירכאות או שלא במירכאות. כך, למשל, מלחמת העולם הראשונה הביאה את לורנס למלא בפועל תפקיד של שגריר מדינה או פקיד רם דרג מול מנהיגי השבטים הערבים בחג'אז, ולא רק קצין בדרגות הביניים של רבסרן או סגן-אלוף כפי שהיה. מורכבות המלחמה במזרח התיכון, האינטרסים הצולבים ולעיתים המנוגדים של המעצמות המערביות, כמו גם שליטתו בשפה ובתרבות הערבית ויכולתו ליצור קשר אישי "מחייב", הקלו על לורנס לדלג בין תפקידו הרשמי, "המכובד", לבין רעיונותיו הבנדיטיים, שאפשרו לו להניע מהלכים בפועל במהלך השנתיים האחרונות של המלחמה.

וינגייט ניצל את שהותו בסודאן, בשולי השוליים של האימפריה הבריטית, כדי לגבש את תפיסת העולם ההתקפית שלו ולפתח את גורם "הפשיתה" שבבסיסה, ובאורח דומה ניצל את שהותו בארץ ישראל בתקופת המרד הערבי, ואת הרוח הגבית של האנגלים ותמיכתם בהקמת "פלגות הלילה המיוחדות", כדי לפרוץ את פרדיגמת "ההגנה הפסיבית" שאפינה את "השומר" ואת "ההגנה", באורח שהלם להפליא את תפיסתו ואת אופיו של מפקדו הראשון של הפלמ"ח, יצחק שדה. השלבים הראשונים והכאוטיים של המלחמה בצפון אפריקה עזרו לסטירלינג להשיג את תמיכתו של אוקינלק במפקדת הארמיה השמינית בקהיר. כאשר ביקש סטירלינג להקים את יחידתו, אוקינלק הגיב לכך ברוח של "מה כבר יכול לקרות" ו"כמה זה כבר יעלה לי", במונחים של כוח אדם ומשאבים; מרכיב הסיכון לא עלה כלל לדיון בהקשר זה. סטירלינג ממילא הבטיח לחסוך במשאבים אלה, כי מלכתחילה לא הייתה לו כוונה לבנות ולהפעיל כוח גדול וכבד, וכך הוקצו לו בתחילה שישה קצינים וכשישים חיילים, והוא קיבל את האחריות הבלעדית על איתורם, גיוסם (בהתנדבות) והכשרתם למשימות שאיש לא ידע מהן.

הרציון פיקד על כוחות משנה קריטיים בפעולות התגמול, בתחילה ביחידה 101 ולאחר מכן כמפקד פלוגה א' של גדוד 890, בתקופה שהציבה אתגרים רבים לצה"ל של אחרי מלחמת העצמאות – אובדן כושר לחימה, בשל העובדה שרבים מבוגרי המלחמה עזבו את הצבא, חוסר ביכולת התקפית ורוח גייסות נמוכה. במציאות זו היה מקום רב ליוזמות כגון זו שנקט מישאל שחם בהקימו את יחידה 101, בהסכמתו ובעידודו של הרמטכ"ל מרדכי מקלף. חדירות המסתננים – הן אזרחים שביקשו לחזור לשדותיהם ולרכושם והן פדאיון מרצועת עזה ומהגדה המערבית – היו הסיבה הישירה לפעולות התגמול וסיפקו להרציון מרחב פעולה וזר להתנסות מגוונת בתפקידו כמוביל הפעולות.

דוגמה מצוינת לחשיבותן של נסיבות היא הדוגמה של **ארנן**. ארנן הקים את סירת מטכ"ל בשנת 1958, ובתחילת תקופת "העשור השקט" שלאחר מערכת קדש חיזר על הפתחים בניסיון לקבל אישורים להוציא מבצעים כלשהם מעבר לגבול, אך לשווא. הכוכבים הסתדרו עבורו רק לאחר שתי התפתחויות: הראשונה היא כניסת עיקר כוחות הצבא המצרי לסיני בפברואר-מרץ 1960 (פרשת "רותם"), והשנייה היא כניסתו של מאיר עמית לתפקיד ראמ"ן, כשנתיים לאחר מכן. עמית חווה סדרה של תקלות מבצעיות, והטיל על ארנן – סוף-סוף – את המשימה לנסות לתקן את המצב.

לוי פעל כמפקד סירת מטכ"ל שלוש שנים לאחר מלחמת יום הכיפורים, וראמ"ן באותם ימים, שלמה גזית, היה מוכן לקבל ולדאוג לאישורים לכל רעיון מבצעי מהפכני ובלבד שייגב מודיעין ויבוצע בפרמטרים שעמירם יתחייב להם. היחסים בין גזית לבין ראש המוסד באותה התקופה, יצחק חופי (חקה), אפשרו גם הם ללוי להעלות רעיונות מבצעיים חסרי תקדים בחתרנותם ובתעוזה – ולהצליח בצורה יוצאת דופן בהוצאתם לפועל.

בבחינה כוללת של חשיבותן של הנסיבות הכלליות ושל דמות הפטרון לצמיחתה של הרוח הבנדיטית כדאי לשים לב לעובדה מעניינת: כמעט כל הפטרונים של הבנדיטים הישראליים היו יוצאי הפלמ"ח או ההגנה. במקרים של בנדיטים מצבאות אחרים, הם פרחו בעיקר בעתות מלחמה. הפטרונים אנשי הפלמ"ח היו אמונים על חשיבה פורצת דרך, שהיוותה חלק משמעותי מהפלמ"ח עצמו ומרוחו. גישתם קידשה את העצמאות המחשבתית והתפעולית, עודדה יוזמות מכל הסוגים ובעיקר קידמה את האנשים האחראים להן, שכן הפלמ"ח היה ארגון מחתרתי מעצם קיומו וסבל עקב פריסתו וצורת פעולתו המבוזרת מבעיות תקשורת אובייקטיביות עם ובין מפקדיו. כאשר אנשי הפלמ"ח התקדמו בתפקידים ובדרגות – עכשיו כבר במסגרת צה"ל – הם לא שכחו גירסא דינקותא, ומצאו את עצמם מעודדים את אלה מבין הכפופים להם שגילו נטיות יזמיות ובנדיטיות והעלו רעיונות מאתגרי מציאות שיש להם פוטנציאל להפוך על פיו את העולם הממוסד. בכך החל תהליך חתרנות שמתמסדת ובתורה מעודדות חתרנות נגד עצמה. בין אנשי הפלמ"ח פטרוני החתרנות אפשר למנות את יצחק שדה, יגאל אלון (שכידוע יצא/הוצא בשלב מוקדם מאוד מראשות המערכת הביטחונית), משה דיין, דוד אלעזר, עזר ויצמן, שלמה גזית ועוד. למרבה הצער, ומטעמים שיוסברו בהמשך, לא הייתה כמעט המשכיות מערכתית (בהקשר זה) ליוצאי הפלמ"ח בצה"ל ובמערכת הביטחון, וכאשר הם יצאו מהמערכת, מסיבות טבעיות של גיל או בריאות, לא נמצאו להם ממשיכים כשיטה, והמטרייה המגוננת שהם סיפקו לבנדיטים שתחתם נעלמה כמעט כליל – לבלי שוב.

מאיר הרציון (משמאל), פיקד על פלוגה א' בגדוד הצנחנים 890 במהלך פעולות התגמול, (מקור: ויקיפדיה).

הרוח הבנדיטית – התחלה, התקבעות ומורשת

ארנן היה בן עשרים ושבע כשניסה לשכנע את ראשי אגף המודיעין של צה"ל שלאחר מערכת סיני כי יש צורך ואפשרות להקים יחידה חדשה – יחידה של לוחמים כחול-לבן (בניגוד לסוכנים שעובדים תמורת כסף, ראה הערה לעיל) שתפעל מעבר לגבולות ו"תאסוף מודיעין" בצורה אקטיבית. ההתנגדות ליוזמתו של ארנן הייתה גורפת – בכירי המודיעין לא ראו את הצורך שארנן זיהה, וודאי שלא הסכימו להשקיע את המשאבים הנדרשים למימוש היוזמה הזאת. ובכל זאת, הם לא "חיסלו" אותה כליל, ואישרו לארנן להקים יחידה קטנה, חסרת השפעה ודלת משאבים. לארנן התאפשר לטפח במשך שנים אחדות את השתיל הרך ששתל, וכשהגיעה העת להוכיח את צדקתו, הוא כבר היה ערוך ומוכן להוכיח את יכולת היחידה שהקים, ואכן הצליח בכך.

כחודשיים לאחר שהחל **ליון** את תפקידו כמפקד סיירת מטכ"ל, בדרגת רב-סרן, הוא נדרש לאשר אצל קברניטי הצבא והמדינה מבצע שהיה גדול, המורכב והחדשני ביותר מכל המבצעים של הסיירת שקדמו לו. במהלך שלב האישורים, ולפני דיון מסכם אצל ראש הממשלה יצחק רבין, קיבל ליון הודעה מראש אמ"ן כי המבצע מתבטל. ליון חש שהביטול נובע מסיבות לא ענייניות, ושמי שאחראי לו הוא הרמטכ"ל מרדכי (מוטה) גור. לאור זאת זימן ליון את עצמו – קצין בדרגת רב סרן! – לביתו של ראש הממשלה רבין ביום שישי אחר הצהריים, יומיים לפני מועד הדיון המכריע. הוא הציג לרבין את האופן שבו הוא תופס את המבצע והביע את ביטחונו ביכולתה של היחידה לבצע את המבצע בהצלחה ובבטחה. לאחר מכן הוא ביקש לדבר בחופשיות וקיבל את רשותו של ראש

הממשלה. "לרמטכ"ל שלנו פשוט רועדות הביצים", טען לוין בלי להסס. רבין השיב לו, "הבנתי, עוף מכאן, והפגישה הזאת מעולם לא התקיימה". יומיים לאחר מכן אישר רבין את המבצע והוא נכנס להיסטוריה. אלה הן דוגמאות למופעים הראשונים של הרוח הבנדיטית בקרב מפקדים צעירים. אבל מרגע שהרוח הזאת מפעמת היא לא מפסיקה לנשוב, ולעתים קרובות מביאה למאבקים קשים. רעיונותיו הטקטיים של לורנס במערכה על המסילה החגיגית, כולל – ואולי בעיקר – השתתפותו האישית בפשיטות של השבטים הערבים, היו חלק ממימוש בנדיטיות טקטית. ניסיונותיו חדורי האמונה לעזור לערבים לממש את זכויותיהם הלאומיות בעולם שלאחר המלחמה התנגשו ישירות עם האינטרסים של הבריטים עצמם, של הצרפתים ואפילו של ההודים, שראו בחצי האי ערב חלק ממחוזות השפעותיהם האזורית.

וינגייט הוכיח חשיבה וביצוע של רעיונותיו הבנדיטיים שוב ושוב – בסודאן בתחילת שנות ה־30, לאחר מכן בארץ ישראל במהלך המרד הערבי, באתיופיה לפני המלחמה, וכמובן ברעיון מסעות הצינדיטים בבורמה במערכה נגד הכיבוש היפני.

לארנן ניתנה ההזדמנות להוכיח את היכולת של יחידתו לאחר מינויו של ראש אמ"ן מאיר עמית, והוא אכן עשה זאת, בכמה שלבים, והוכיח את התזה שלו במלואה. על אף זאת, נדרש מאבק ארוך לקיבוע התזה שלו ולמיצובה בעיני מפקדי הצבא. אתגור מתמיד של המרכז מכיוון השוליים היה נחלתו של ארנן לאורך עשור שלם, בכל פעם בנושא אחר. בתחילה הוא נלחם על עצם הקביעה שחשוב שלוחמי צה"ל יצאו למשימות מודיעיניות חשאיות מאחורי קווי האויב, בניגוד לכלל שקבע ראש הממשלה ושר הביטחון דוד בן־גוריון אחרי מערכת קדש, שעל פיו חיילי צה"ל לא יחצו את הגבול. לאחר מכן היה צורך להיאבק על סוגי המשימות שראוי ונחוץ לבצע, ואחר כך נדרש ארנן להילחם על נושאים טכנולוגיים שונים שהיוו חלק בלתי־נפרד מהיכולת לקיום מבצעי מודיעין חשאיים. המאבק האחרון שניהל ארנן, בתפקידו כיועץ ראש הממשלה לטרור, היה על מיצובה של הסיירת כיחידת ההתערבות המטכ"לית הראשונה בנסיבות של פיגוע־מיקוח.

הרציון דווקא לא נתקל בהתנגדות מצד מפקדיו או מצד בכירים אחרים, אבל כבר בהיותו מפקד זוטא בדרגת סמל ביחידה 101 הוא חולל שינוי עמוק בתפיסות הלחימה של יחידתו ושל צה"ל בכלל. בפעולותיו ובדרך ההתנהלות שלו – התכנון, יכולת הניווט, אומץ הלב, הנחישות, הדבקות במטרה וקיבוע המושג של "לא חוזרים אם לא מבצעים" – בכל אלה הוביל הרציון לפרדיגמה מבצעית חדשה, ובפרמטרים רבים שונה אף מזו של הפלמ"ח. הרציון נאבק למעשה ברוח הגייסות הבעייתית שפשתה בצבא של תחילת שנות החמישים, ופעל בשני רבדים שונים – ראשית הוא ביקש לשרש תופעות פסולות כמו אי־ביצוע משימות, מורך לב מול פני האויב ומחסור חמור בדוגמה אישית בקרב, ובמקביל הוא פעל למען השרשת תרבות חיילית חדשה, של לחימה בלתי מתפשרת עד לניצחון, אומץ לב אישי וכמובן דוגמה אישית אל מול אש וביצורי האויב.

בנדיטים מותירים אחריהם מורשת. מורשתו של **לורנס**, שהונצחה מיד לאחר מלחמת העולם הראשונה בספרים ובסדרת הרצאות חצי מבוזבת שמשכה אליה אלפי צופים בלונדון, ושזכתה לאחר כמה עשורים לתהילת עולם ופרסי אוסקר ב"לורנס איש ערב", סרטו של דייוויד לין בכיכובו של פיטר אוטול (1962), היוותה ללא כל ספק חלק ממצע הגידול של רבים מהבנדיטים הבריטים של מלחמת העולם השנייה – ביניהם רלף בגנולד, ולאדימיר פניאקוב ("פופסקי") וכמובן דייוויד סטירלינג.

וינגייט, שכבר בחייו נחשב לעוף מוזר, בעיקר בהתנהלותו האישית הקשורה למנהגי אכילה, היגיינה ושאר ענייני יום־יום, השאיר אחריו מורשת של אדם שנוי במחלוקת לכל אורך הקריירה שלו, בעיקר בתקופות שבהן היה מוצב בפלשתינה־א"י, באתיופיה ובבורמה (מורשתו בתקופת שירותו בסודאן לא מתועדת, מטעמים מובנים, כמו אלו שבאו אחריה). אפילו לגבי החשיבות והתוצאות של שלושת מסעות הבריגדה 77 (הצינדיטים) היו ונותרו סימני שאלה, הן בצד הבריטי־יהודי והן בצד היפני. וינסטון צ'רצ'יל, תומך ידוע במבצעים מיוחדים ובמפקדים מיוחדים, תמך בווינגייט לאורך זמן, אבל בסופו של דבר פסק כי "אינו מתאים לפיקוד הגבוה". הפילדמרשל מונטגומרי אף אמר פעם למשה דיין כי וינגייט היה "לא מאוזן", וכי הדבר הטוב ביותר שעשה היה להיהרג באותה תאונת מטוס בבורמה. עם זאת, וינגייט היה אהוד על חייליו, והם סמכו עליו בשדה הקרב בכל מצב. בין שני הקצוות הללו – האמונה של חייליו ביכולתו כמפקד שדה והנכונות שלהם ללכת אחריו באש ובמים, לבין הזלזול שרחשו כלפיו הממסד הצבאי ונציגי הממשלה הבריטית – יש מתח מובנה, שמתקיים לצד זכרו ומורשתו של וינגייט עד היום.

רוחו ומורשתו של **סטירלינג** מרחפות עד היום ברחבי מחנה הקבע של הרגימנט ה־22, הלוא הוא ה־SAS בהרפורד שבמערב אנגליה. יחידת ה־SAS נסגרה למעשה לאחר מלחמת העולם השנייה, אבל

צצה מחדש לאור הצרכים של האימפריה השוקעת, שעדיין היו לה שטחים, מושבות ואויבים להילחם בהם. רוחם של סטירלינג וממשיכיו ברגיימנט תרמה להכחדת הטרור במלאיה בשנות החמישים ולפעולות דומות בשלל קצוות העולם. לפעולותיו של הרגיימנט במהלך המלחמה היו השלכות ארוכות טווח על תפיסת עולמם, תפעולם והתנהלותם של כוחות מיוחדים בעולם כולו, כולל בפינה נידחת במדינת ישראל הצעירה, היכן שאברהם ארנן, שקרא ב־1958 את ספרה של העיתונאית וירג'יניה קואלס "מפקד הרפאים", הקים את סיירת מטכ"ל ברוחו ובצלמו של מייסד ה־SAS סטירלינג.

הרציון התקבע במורשת הצבאית־ביטחונית של ישראל כ"גדול לוחמי ישראל מאז בר כוכבא" – קודם כול בזכות יכולתו האישית והאופן שבו הוביל כוחות פשיטה שוב ושוב במהלך המערכה נגד המסתננים ושולחיהם ממצרים ומירדן באמצע שנות החמישים, עד וכולל פציעתו הקשה בפשיטה על משטרת א־רהוה בספטמבר 1956. מאבקו – כנכה קשה – לבניית חווה באזור שכוח־אל וקשה למחיה הייתה גם היא לשם דבר. מה שתרם רבות לביסוס מורשתו היה פרסום יומניו, שהחל לכתוב עוד בשנותיו בתיכון והמשיך בכתיבתם גם במהלך שירותו בצבא. היומנים האלה הפכו ל"תנ"ך" של צעירי הארץ, שראו בעצמם ממשיכי דרכו הצבאית־לחימתית וקיבעו את מורשתו הצבאית־חקלאית עמוק בתודעת האליטה המשרתת של שנות השישים, השבעים והשמונים של המאה שעברה.

רב־סרן עמירם לוי (מימין) מפקד כוח סיירת מטכ"ל בכיבוש שיא החרמון מידי הקומנדו הסורי, אפריל 1974.

על מורשתו של **לוי** בסיירת מטכ"ל לא ניתן להרחיב. נציין רק שהפירות של המהפכות שליוו הוביל בעשרים ושניים החודשים שבהם פיקד על הסיירת ניכרים עד היום, ומשרתים את היחידה בתצורות שונות ובהתאמות למציאות המשתנה. המורשת שהשאיר במלחמת לבנון הראשונה – שבה הצטיין גדוד 74 של חטיבת השריון 188, שעליו הוא פיקד לפני המלחמה ובמהלכה – שרירה וקיימת, ואפשר לקרוא עליה בהיסטוריה הכתובה והמדוברת של המלחמה ההיא. כאלוף פיקוד הצפון (1994-1998) הוא שינה את תפיסת המלחמה בארגון החזבאללה בכך שלמד, הפנים והשריש תפיסה של לוחמת גרילה בארגון, כולל הגנה התקפית. לוי אף טיפח קצינים פרואקטיביים שהיוו את התשתית לפיקוד הצה"לי העתידי, והקים מחדש את יחידת אגוז לצורך זה. רבים ממפקדים אלה ירשו ממנו את הרוח הבנדיטית, אבל באווירת שנות התשעים לא תמיד צלחו את הביקורת הפנים־צה"לית והציבורית, שחדלה אקטיבית לעודד לקיחת סיכונים ואתגור המרכז מהשוליים.

יש לדון בשאלה "מיהו בנדיט": איך מגדירים "בנדיטים", מה מבדיל אותם מאנשים אחרים שהם מובילים צבאיים וביטחוניים יצירתיים, מקוריים, נועזים ואמיצים, ולחלופין, מה מבדיל בנדיטים מ"סתם" פורעי חוק. ניתן להגדיר את הבנדיט כנוֹן־קונפורמיסט ההולך מחוץ לתלם, חושב ופועל

מחוץ לקופסה. בנדיט הוא כמעט בהגדרה אוונגרדיסט ההולך לפני המחנה, והוא חייב להיות נועז ואפילו סורר. הבנדיט מורד במוסכמות ולא מציית לנורמות המערכתיות, וכשהוא רואה הכרח בדבר – וזה המאפיין המבדיל בינו לבין הנוקונפורמיסטים היצירתיים שאינם בנדיטים – הוא גם חוצה את הקווים, כלומר את קווי הנורמה הצבאית או הארגונית, לטובת קידום הרעיון או הפעולה שהוא רואה ואחרים (עדיין) לא. יתרונו הוא במקום שבו נדרשת או מתאפשרת תעוזה מרדנית סוררת ולא צייתנית על מנת לצאת מהתלם, על מנת לבצע קפיצה התפתחותית לא ליניארית. גם להיקף הבנדיטיות יש חשיבות: לבנדיט, לרעיונותיו ולפעולותיו יש השפעה מערכתית, ולכן לא כל גחמה מקומית של קצין יצירתי פעלתן, יוזם ואפילו חוצה קווים הינה בנדיטיות; במילים אחרות, בנדיטיות ניתן להגדיר בדרך כלל בדיעבד, על סמך מורשת או קנון רעיונותיו ופעולותיו של הבנדיט. כמתואר לעיל, מאפייניהם הבולטים של לורנס, וינגייט, סטירלינג, הרציון, ארנן ולוין ברורים דיים לקורא, ובעיקרם הנכונות "לצאת מהקווים", קרי להפר הוראות, פקודות ונהלים במקרים שבהם הכרח חיצוני או צו פנימי כלשהו מורים להם לעשות זאת. לא מיותר להזכיר שכדי להיחשב לבנדיטים עליהם לעשות זאת יותר מפעם אחת במהלך הקריירה. אבל מי איננו בנדיט? בפשטות, מי שאינו בנדיט הוא מי שאינו מתאפיין בנטייה קבועה ומודעת להפר נהלים, הוראות או פקודות. מטבע הדברים, יכולים להימצא אנשי צבא מוכשרים ויצירתיים להפליא שאין להם נטייה שכזאת ולפיכך אינם בנדיטים, והדבר כמובן אינו מפחית מכישרונם ומהישגיהם. שתי דוגמאות לכך הם יוחאי ברנון ואהוד ברק.

יוחאי ברנון, מייסד שייטת 13 ואבי ספינות הטילים של חיל הים, עיצב, לצד אחרים, את שיטות הפעולה פורצות הדרך של השייטת, והעלה את הרעיון היצירתי והמקורי להחליף את המשחתות הוותיקות בספינות טילים קטנות ומהירות, רעיון שנחשב בעיני רבים למופרך ובלתי-ניתן ליישום (שור והלוי, 2017). אבל למרות תעוזתו המחשבתית, ברנון היה "איש המערכת", ולא פרץ שום קווים מנהלתיים או מבצעיים. הוא הבין את חשיבות הסדר הצבאי ומעולם לא פעל נגדו. ברנון לא היה בנדיט, בין השאר משום שהצליח להשיג את מבוקשו ולפרוץ את מעטפות היכולות המחשבתיות והמבצעיות בכוח אישיותו, ניסיונו ויכולת השכנוע שלו.

אהוד ברק טיפס בכל דרגי הפיקוד של סיירת מטכ"ל והיה הראשון מבניה שפיקד עליה. בכל תפקידיו – כראש אמ"ן, רמטכ"ל, שר ביטחון ואף ראש ממשלת ישראל – הוא הפגין יצירתיות ומקוריות, ניהל דיאלוג סוער עם המציאות והוביל מהלכים משני מציאות. אבל ברק איננו בנדיט. דרך פעולתו הייתה ליצור מציאות חדשה, ובמקרים הנדירים שבהם הוא חצה קו, הוא חזר מיד לתחום המותר. כמו ברנון, הוא נסמך על כוח אישיותו ועל טיעונו הסדורים והלוגיים כדי לשכנע את מי שצריך ברצונותיו, ועל כן לא היה זקוק לבנדיטיות. אדרבה, ניתן במידה מסוימת לטעון שברק תרם לאווירה אנטי-בנדיטית בצבא. בעקבות תאונת האימונים הידועה בכינוי צאלים ב', הוא הוביל כרמטכ"ל מהלך של "משפטיזציה" של הצבא, שבמידה רבה הביא לקמילתה והיעלמותה של רוח הבנדיטיות בצה"ל בכלל ובסיירת מטכ"ל בפרט.

ישנו כמובן גם הצד השני של הסקאלה – בנדיטים מהסוג הרע (שלא יפורטו כאן מסיבות מובנות), שאינם אלא פורעי חוק ותו לא. בנדיטים מהסוג הזה מתעלים את הפן הבנדיטי באישיותם להשגת טובות הנאה מסוג זה או אחר, ומעשיהם גובלים בפלילים או אכן פליליים. אצל בנדיטים שכאלה, היחס בין הליכה בתוך הקווים לבין חצייה של הקווים חורג מהתנהלות צבאית-ביטחונית סבירה ומגיע אל מחוות של פושעים או ארגוני פשע. הם אינם פועלים לשם קידום מהלכים אופרטיביים/מבצעיים אלא לשם נכלוליות וקידום עצמי, או בשם מטרות אחרות שאינן המטרות הנכונות. כמובן, ניתן להתווכח על השאלה מה הן "המטרות הנכונות", אבל אין זה מעניינו של מאמר זה.

למה נעלמו הבנדיטים והאם יש להצטער על כך?

ככלל, כאמור, הבנדיטים המערכתיים נעלמו מצה"ל. ישנה גישה הרואה בכך התפתחות חיובית, בטענה שהרוח הבנדיטית עלולה לשמוט את הקרקע לא רק מתחת להתנהלות הצבא אלא גם מתחת לבסיס הערכי שלו, ודוגמאות לא חסרות לאורך שנותיו של צה"ל. מטבע הדברים, שם המשחק הוא מינונים, ועל כך אחראים בכל רגע נתון מפקדי הצבא בדרגים השונים. ספרו של גיא חזות "צבא ההייטק וצבא הפרשים" (חזות, 2024) עורר סדרה של מאמרים המתייחסים לנושא בהרחבה (פרל, 2023).

אבל בהיותו ארגון גדול, הטרוגני ובנוי ברובו המספרי על כוחות המילואים, צה"ל חשוף להלכי רוח שונים, ולכן ישנן פה ושם "הבלחות" של בנדיטים. השנה החולפת הראתה שיש קרקע פורייה למדי

לצמיחתם, בעיקר בכוחות המילואים, וראינו זאת ביוזמות לא מעטות של שינוי תו"ל ואימוץ פריטי אמל"ח שבנהלים סדורים לא היה להם כל סיכוי להתקבל ואפילו לא היו זוכים לדיון. כדוגמאות לכך אפשר למנות את הכנסתן של מצלמות אזרחיות לטנקים, כדי לצפות באזורים המתים שלהם, שימוש מאתגרת תו"ל בכלים אוטונומיים וברחפנים באופן אופרטיבי נרחב בלחימה בעזה, שהתרחש בהובלת אנשי מילואים ולעיתים קרובות בניגוד לעמדה הצה"לית המסורתית, קיצור תהליכי רכש ואפיון של אמל"ח, פיתוחים שונים הקשורים בלחימה במנהרות ועוד ועוד. גם ביחידות המיוחדות של צה"ל נותרו איים של בנדיטיות, אך זו מוגבלת מטעמים מובנים.

אבל – וזה אבל גדול – הבנדיטיות האמיתית עוקרה, החל משנות ה-90 של המאה שעברה, ובמשך שני העשורים שלאחר מכן מהממדים המערכתיים שלה ונכנסה לתבנית יישומית של יוזמות/חדשנות, שעומדת בניגוד לרוח הבנדיטיות האמיתית – שחותרת לשינוי מן היסוד מתוך תפיסה שמה עבד עד כה כבר לא עובד יותר.

לדיכוי הרוח הבנדיטית בארץ חברו כמה אירועים, שלחלקם השפעה ישירה ולחלקם השפעה עקיפה אך עמוקה מבחינת תרבותית וחברתית. רבים כתבו או התראיינו על כך, בין השאר האלוף (מיל') גרשון הכהן, שפרסם מאמר מכונן בירחון "ישראל דיפנס", וכן נצ"מ (בדימ.) פנחס יחזקאלי, איש חיל האוויר סא"ל (מיל') יורם פלד, רס"ן ד"ר דוד אלקחר וד"ר דן מרום (הכהן ג', 2011; יחזקאלי, 2022; פלד, 2011; אלקחר ומרום, 2022). בוודאי יש עוד דוגמאות, ומה שמשותף לכלל ההתייחסויות לשאלת הבנדיטים והיעלם הוא שאת כולן אפשר למקם פחות או יותר בחמשעשרה השנים האחרונות, כשהתבססה ההכרה בכך שמהו מהותי השתנה. למעשה, רק בתקופה זו אובחנה "תופעת הבנדיטים" ככזאת, ופירוש הדבר שרק מתוך ה"אין" הוגדר ה"יש" שהיה ואינו עוד.

הסיבה הראשונה והפשוטה ביותר להיעלם של הבנדיטים היא שפטרונים הבנדיטיות יצאו לגמלאות, הזדקנו ובסופו של דבר הלכו לעולמם. הרוח הבנדיטית שפיעמה בעשורים הראשונים של צה"ל ומערכת הביטחון בקרב אחדים מאנשיהם הייתה תוצאה של העובדה שרבים מהם הכירו אישית בנדיטים פורצי דרך דוגמת אורד וינגייט או הכירו לעומק את סיפורו של לורנס. מפקדי הפלמ"ח, שהיו שלד הפיקוד של צה"ל הצעיר, נשאו את לפיד הבנדיטיות גם בתפקידים מאוחרים יותר, והשרו את האווירה הזאת סביבם.

דומה שאקורד הסיום של עידן הבנדיטים נשמע בשנת 1983, עם פרישתו של הרמטכ"ל רפאל איתן (רפול), אחרון הפלמ"חניקים שהחזיקו בתפקידים ביטחוניים בכירים. הרוח שהוא ודומיו הנחילו לא נפסקה באחת, והמשיכה לתת את אותותיה פה ושם פחות או יותר עד לסוף אותו עשור, אבל אפשר בהחלט לקבוע שמשנות התשעים ואילך, למעט הבלחות יוצאות מן הכלל, נעלמה הבנדיטיות כעניין מערכתי מן ההווה הצבאית והביטחונית בארץ, שכן פטרוניה לא הותירו אחריהם יורשים. סיבה אחרת קשורה קשר עמוק לתקלות, הן מבצעיות והן מנהלתיות, ששינו מן היסוד את התייחסות הדרגים הצבאיים הגבוהים, כמו גם את היחס הציבורי-חברתי להתנהלותו של צה"ל ובכלל זה התנהלותם של הבנדיטים בתוכו. הכוויות שגרמו אירועים טרגיים החל מתחילת שנות ה-90 הטו את ניהול הסיכונים הכולל, והוא קרס לגמרי בסופו של העשור הראשון של המאה ה-21.⁴ מדובר באירועים כגון אירועי צאלים א' (1990) וצאלים ב' (1992), שהיו אירועי "יבשה" מהותיים, ולצידם אירוע ואדי סלוקי (1997), שהתרחש רק שישה חודשים לאחר אסון המסוקים מעל שאר ישוב. אירועים אלה גרמו לזעזוע בצבא ומחוצה לו, והיטיב לאבחן גיא חזות, שדיבר בספרו על כך שרק מתקופת מלחמת לבנון הראשונה ואילך החלו אירועים כאלה להיות מכונים "אסונות". שנות הדימוס בלבנון עשו גם הן את שלהן ברקע בכל הקשור לעלייה דרמטית של החשש מפני אבידות בנפש שלא במסגרת לחימה או מלחמה.

סיבה שלישית היא השתנות היחס החברתי-תרבותי לאבדות בכלל ולאבדות של חיילים בפרט. נכתב רבות על היפוך התפקידים במהלך שלושים השנים האחרונות, שעד אז היה ברור שתפקידם של החיילים להגן על אזרחים. מאז, מצטייר אובדנם של חיילים בתרבות, בחברה ובתקשורת כדבר שאסור בתכלית האיסור שיקרה, ואפילו טלטלה קולוסלית כמו אירועי השבעה באוקטובר 2023 אינה מנערת את הסדר החדש הזה. הרגישות היתרה לאבדות של חיילים מעקרת ואף יכולה לאיין את צמיחתם ופריחתם של בנדיטים אף יותר משתי הסיבות שהוזכרו לעיל.

תהליך המשפטיזציה ואכיפת המנהל התקין במערכות הציבוריות בישראל בכלל ובצה"ל בפרט הוא גורם משמעותי נוסף בערעור הבנדיטיות והסוררות בצה"ל. ייתכן שתהליך זה החל עם ועדת אגרנט

⁴ עת נכנסה לפעולה ולתודעה צה"לית המערכה שבין המלחמות (מב"ם).

וועדות חקירה אחרות שקמו בישראל לבחינת אירועים מכוננים, דוגמת ועדת כהן וועדות שמגר השונות, בדגש על זו שחקרה את "פרשת הקישון", ובמידה מסוימת גם חקירת רצח רבין. ועדות אלה הטילו על הצבא ועל הגורמים הביטחוניים הבכירים אחריות למחדלים הביטחוניים, ובהכרח הצרו את מרחב הפעולה הסורר ובוודאי את התיאבון לסיכון, כל סיכון. התהליך צבר תאוצה החל משנות ה-90, וייתכן שאירוע רמי דותן, שכופף את כללי המנהל התקין באופן קיצוני לטובת רווחיו האישיים, היה הזרז המרכזי של תהליך זה. לכך התווספו כוונות נוספות למערכת הצה"לית מאירועים מנהלתיים כמו "פרשת הרפז" (2010) או פרשת הדחתם מהשירות של שלושה קצינים מצטיינים ויוצאי דופן במהלך תקופה קצרה יחסית – שמואל זכאי (2004), עימאד פארס (2009) ומשה (צ'יקו) תמיר (2010). גם כאן, הרתיעה הטבעית של המערכת ממעלליהם של הבנדיטים קיבלה גיבוי וחיזוק חיצוניים ופנימיים כאחד ועלתה במהלך שני העשורים שעברו מאז בכמה וכמה מדרגות, כך שלטעון שהסיכון עולה על הסיכון לא היה סיכוי.

גורם משמעותי נוסף קשור בשינוי בלתי-תלוי שהתרחש על פני כמה עשורים, והוא העובדה שצה"ל הלך וזנח את הזיקה שלו לחשיבה הצבאית של רוסיה הסובייטית ושל מדינות אירופה והחליף אותה בזו האמריקאית. דומה כי הדורות הראשונים של אנשי הפלמ"ח ויוצאי הבריגדה הושפעו מגישות צבאיות שהכילו ביסודותיהן היבטים של תמיכה בבנדיטיות, תחת כסות של "אצילים-סוררים-הרפתקנים" (בבריטניה) או תחת כסות מהפכנית (ברוסיה הסובייטית). העברת מקור המחשבה המרכזי של צה"ל לארצות הברית – בתחילה כמקור סיוע בכספים ובאמצעי לחימה ולאחר מכן במסגרת תוכניות ההכשרה בארצות הברית, האימונים המשותפים ושיתוף הפעולה הביטחוני הנרחב – הובילה גם לאימוץ דפוסים אמריקאיים, ובראשם קידוש התכנון המקדים ותרבות שמעדיפה חשיבה אסטרטגית על פני התנסות ופעולה (נוה, 2024).

מלבד זאת, אך טבעי הוא שככל שהמערכת מבוססת יותר היא גם מקובעת יותר וקשה לה הרבה יותר לזיום פעולות חדשות. בשנים המוקדמות, הבנדיטים זכו ככלל ליחס של כבוד ולא של הוקעה, ועד לשנות ה-90, ניהול הסיכונים ידע להכיל אותם ואת פעולותיהם. אבל המערכת הצה"לית והביטחונית הגדולה והמבוססת של הימים שלאחר מכן מעדיפה לחלוטין שלא יגדלו בה בנדיטים כלל. מאותה סיבה היא גם מוחצת את הבנדיטים הקיימים בתוכה.

עוד גורם דרמטי לדעיכת הבנדיטיות הוא צמצום ההפעלה של כוחות היבשה ועלייתו של הכוח האווירי, שהוא כמעט בהגדרה נטול בנדיטיות. כוח אווירי ומבצעים אוויריים מנוהלים ממוצב שליטה מרכזי (משל"ט), ובאופן המבוסס על מודיעין מפורט ולעיתים קרובות אינטימי ביותר, ועל כן אין בו מקום לבנדיטיות. כך קורה שאנו פוגשים בנדיטים כמעט אך ורק באזורי המודיעין, שהסיכון בהם נמוך יחסית (יש דוגמאות, אך הן לא יפורטו מטעמי סודיות). מהפכת הפיקוד והשליטה (פ"ש) של העידן החדש – לדוגמה, החוץ בזמן אמת שנותן למפקד בחפ"ק מאחור כוח (ידע) רב יותר ממה שהיה לו בעבר, ורב יותר מהכוח בשטח שרואה את המציאות במקום – חונקת לחלוטין את אחרוני הבנדיטים. אי אפשר "לסגור את מכשיר הקשר" ולהמשיך במשימה כאשר מצלמים אותך בחוץ כל הזמן (הכהן י', 2024).

במקביל, ובתנועה שמנוגדת בהגדרתה לשמירה על בנדיטיות ועידודה, מושך אליו המטכ"ל מנגנונים שנועדו ליצור שינוי top down ולא להיפך. קודם הייתה זו רק החטיבה האסטרטגית באג"ת ותוה"ד באמ"ץ, אבל לאחר מכן התפשטה האימפריאליות המטכ"לית גם לחטיבת שילוח ומרכז דדו, שהם כולם בהגדרה ישויות לא בנדיטיות.

תהליך נוסף קשור בהתפתחות כללית במערכת הביטחון ובמדינה כולה. הרוח הבנדיטית של מערכת הביטחון התפתחה בימי טרום-המדינה, תקופה של צורך קיומי דחוף, שאילצה את הדרג הפיקודי לשעות לרעיונות מהפכניים שבאו מלמטה, למשל הצעות ושיטות הפשיטה של יחידה 101 של שרון בהובלתו של הרציון, וכן לאמץ דרכי פעולה שהגיעו מלמעלה, למשל הצעתו של יגאל אלון במהלך מלחמת העצמאות לשינוי המצב הבסיסי בחזית המרכז מול הלגיון הירדני.

בעשורים הראשונים לקיומה של המדינה הוסיפה להתקיים במידה רבה תחושת הנחיצות והדחיפות הזאת. אבל החל מהמחצית השנייה של שנות השמונים התבססה תחושה של "סוף המלחמות הגדולות" ושל היעלמותם של האיומים הקיומיים. המדינה יצאה מאווירת "המצור" והתפתחה לעסוק בסוגיות של טלוויזיות צבעוניות, מכשירי וידאו, והשאלה אם לבחור ללכת להופעה של "תיסלם" או "בנזין". כל זאת, כמובן, לצד תחילת ההתבוססות בבוץ הלבנוני, בעיקר לאחר הנסיגה לרצועת הביטחון.

נוסף על כך, התאונות הצבאיות שהוזכרו לעיל ותהליך ה"משפטיזציה" של הצבא שהתלווה אליהן זכו להד תקשורתי בעוצמה ובמגוון חסרי תקדים, בשל פריצתה של תקשורת מרובת ערוצים לחייה

של מדינת ישראל, והביאו לכך שבנדיטים בכוח או בפועל החלו למצוא את עצמם מחוץ למערכות הביטחוניות, ומימשו את היצירתיות המבעבעת שלהם בתחומים אחרים, שאינם מסכני חיים ושגלומה בהם תקווה אחרת. התינוק, אין ספק, נשפך עם המים, ודומה שגם האמבטיה עצמה נשברה.

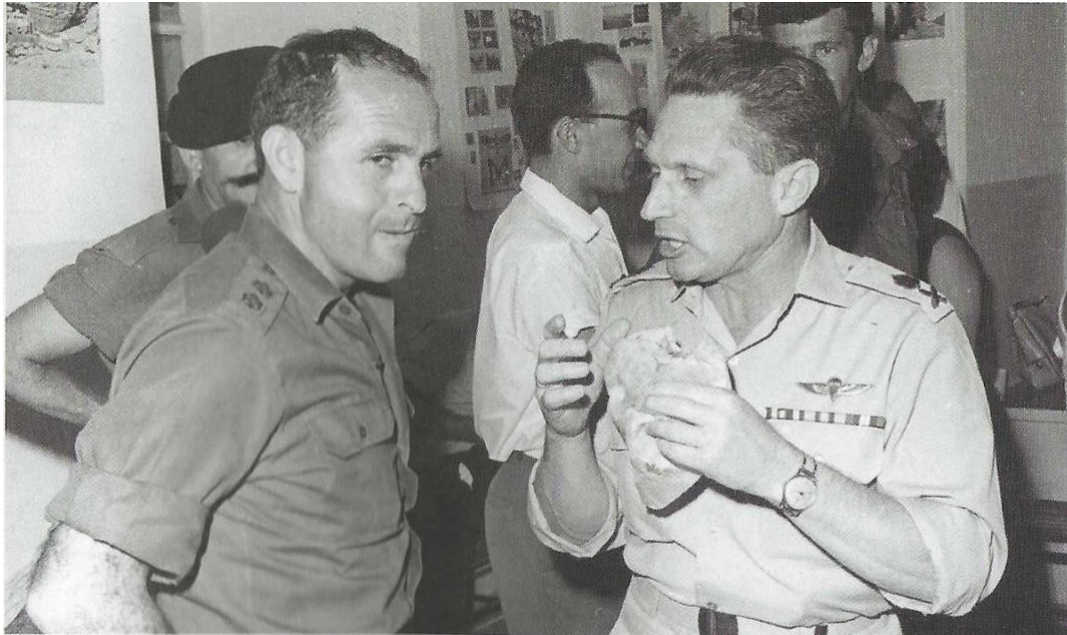
במתח שבין הסיכון האינהרנטי שקיים בעצם נוכחותם של הבנדיטים לבין השינוי התרבותי שעבר על החברה הישראלית והצטמצמות הסובלנות שלה כלפי אבדות וכלפי לקיחת סיכונים, בייחוד שלא בשעת קרב, אין ספק שניצח השני מבין השניים. הקברניטים אימצו לעצמם גישה של "עדיף לא להסתכן, וגם לא בטוח שיש בשביל מה", וגישה זו חלחלה עמוק ואף זלגה לציבור, בתיווכה של התקשורת. מקבלי ההחלטות כבר לא ששים עוד להסתכן ולעורר את זעם הציבור, שאינו יודע, אינו מבין ואינו מקבל את משוואת הסיכון/סיכוי שהיא לב לבו של כל תהליך קבלת ההחלטות, ושמסיבות מובנות אין אפשרות להסביר אותה לציבור גם אילו מקבלי ההחלטות רצו בכך. אבל צריך לומר ברורות: העדרם של הבנדיטים מההווה הביטחוני-צה"לית מסוכן יותר מאשר הימצאם בה.

נכון, הרוח הבנדיטית עלולה להיות מסוכנת. קודם כול, היא מסוכנת כלפי הבנדיט שהגה רעיון חדשני או מהפכני, ועל פי רוב עומד בראש הכוח שמממש את הרעיון הזה. במקרים של תקלות, הרוח הבנדיטית עלולה להביא לאובדן בנפש. במקביל לכך, היא גם עלולה לסכן את הקריירה לא רק של הבנדיט עצמו אלא גם של הדרג הפיקודי שמעליו.

מטבע הדברים, מקבלי החלטות שוקלים ואף אמורים לשקול את כלל המרכיבים הנחוצים על מנת לקבל החלטה מושכלת, ופעמים רבות משקל הסיכון גובר על משקל הסיכוי או ה"גמול" שלשמו הוצעה תוכנית כלשהי מלכתחילה. אבל חשוב להבין כי במשוואת הסיכון/סיכוי הכוללת, ארוכת הטווח ובעלת ההשפעות בכל הרמות – הטקטית, האופרטיבית ואפילו האסטרטגית – הרעיונות הבנדיטיים, כמו גם הבנדיטים עצמם, הם חיוניים להקטנת הסיכונים שניצבים בפנינו כיום או שיוצבו בפנינו בעתיד.

מדינה, צבא או ארגון ביטחוני (וגם ארגונים אזרחיים, על אף שלגביהם נעדר מרכיב הסיכון הפיזי) לא יכולים להרשות לעצמם את העדרם של הבנדיטים מהווייתם לאורך זמן. אדרבה, **אסור** להם להדיר מעצמם את הבנדיטים. העדרם של בנדיטים מביא להתרדדות המחשבה, מחסור בתעוזה ודיכוי היצירתיות, ומעודד אווירה של שימור הקיים וחשש מפני כל מה שעשוי "לזעזע את הסירה". קידוש הנהלים הוא הדרך הקלה של מערכת לדכא יוזמות חדשניות ופורצות דרך ולעקר סיכונים (לדעתה). טענת ה"חריגה מנהלים" היא הדרך החביבה על מדכאי הרוח הבנדיטית, והיא מוצאת אוזן קשבת גם בתקשורת וברחשי הציבור. אבל ללא חריגה מנהלים לא היו לנו הרציון או עמירם לוין. לא היו לנו יכולות התקפיות מבית מדרשו של הרציון, כפי שהודגמו על ידו בפעולת כנרת או במבצע "כפפות משי", ושיטותיה המבצעיות של סירת מטכ"ל מן הסתם היו סובלות מסטגנציה וחוסר מעוף לולא תעוזתו המחשבתית של לוין. יש עוד דוגמאות למכביר.

הפירות שמוכמנים בתוך הרוח הבנדיטית – לרוב, כמובן לא תמיד – מתגלים לפעמים רק בדיעבד. למרות הסיכונים שכרוכים בפעולות בנדיטיות, התועלת שבהן עולה עשרות ומאות מונים על התועלת (במירכאות או שלא) שבהעדר לקיחת סיכונים. מערכות צבאיות וביטחוניות, הן מבצעיות והן טכנולוגיות, זקוקות לרוח יצירתית ונועזת, ובלעדיה לא יצליחו לעולם לממש את מלוא פוטנציאל היכולות שלהן.

סא"ל אברהם ארנן (משמאל), מייסד ומפקד סיירת מטכ"ל, עם אלוף אהרן יריב, 1965, (צילום: דובר צה"ל).

אפשרות חזרתם של הבנדיטים

המצב כיום – ובשני העשורים החולפים – הוא שהמערכת התקבעה כפי שהיא, כך שקשה עד בלתי אפשרי להחדיר אליה שוב את הרוח הבנדיטית שנשבה בה בעבר, וגם אם נרצה לעשות זאת, נדמה שמוטב שלא נקרא לבנדיטיות בשמה המפורש. אבל בעקבות אירועים מכוננים כמו הפתעת השבעה באוקטובר 2023 ומלחמת "חרבות ברזל" – שעוד מוקדם לגזור ממנה מסקנות – ניתן לחוש באוויר בסימנים ובניצנים שאולי יאפשרו את צמיחתם מחדש של בנדיטים, מבלי להזדקק להנחיות או עידוד מפורש לעניין. הימצאותם של מילואימניקים רבים במגוון תפקידים, בשדה או במפקדות, ולאורך זמן (לזמן יש חשיבות רבה ביכולת של רעיונות בנדיטיים להיקלט) היא גורם מאפשר רוחבי. מנגנון אפשרי נוסף לעידוד בנדיטיות או למצער, כזה שיאפשר את הישארותה, יכול להיות ניהול, עידוד ופרסום מסיבי של רעיונות משני מציאות, קטנים, בינויים וגדולים, בנוסח "פרס ראש אמ"ן לחשיבה יוצרת". נוסף על כך, יש מקום להערכה כי בדרגי השטח בצה"ל עדיין קיים פוטנציאל רב לבנדיטיות. במקום לדכא ולהרוג אותו, שומה על מפקדים, בעיקר בדרגי ביניים, לאפשר אותו ולקדם אותו. מי שצריך להשתנות כאן הם בעיקר דרגי הביניים הבכירים (פחות או יותר ברמת סא"ל) והדרגים הבכירים מהם.

ודבר אחרון, כי גם אנחנו חייבים להיות קצת סוררים – יש לזכור שמרכיב עיקרי בסיפורם של הבנדיטים באשר הם הוא עקיפת סמכויות, שממש עומדת בלב הבנדיטיות. משום כך, ולמרות העובדה שכמעט כל חברי המטכ"ל הנוכחי רואים בעקיפת סמכויות סכנה גדולה ביותר ולא יעשו הרבה לעודד בנדיטיות, ולו בשתיקה, הרי שחובה לחזק את היכולת והנכונות הדו־צדדית לחריגה מסמכויות, יכולת שקיימת בצורה תיאורטית באמ"ן, ולתת לה להתבסס – במידה – בכל חילות הצבא. הצבא צריך לאפשר לאנשיו לקום ולעשות מעשה, ולא לחשוש מעקיפת סמכות לשם קידום רעיון מהפכני, או במילים אחרות, להיות בנדיטים ולו לשעה אחת. זה בנפשנו. הצבא חייב להשתנות כדי לאפשר לבנדיטיות לצמוח מחדש, כדי שהוא יוכל לחזור וליהנות מפירותיה.

סיכום

מאמר זה סקר את עלייתם והיעלמותם של הבנדיטים במערכות צבאיות וביטחוניות, בדגש על אלה של מדינת ישראל, ואת מאפייניו העיקריים של הבנדיט. הבנדיטים, שהיוו חלק אינטגרלי בעשורים הראשונים לחיי המדינה, נעלמו עם יציאתם ופרישתם של בוגרי הפלמ"ח מהצבא והמערכת הביטחונית. במאמר הוצגו כמה דמויות מפתח המייצגות כמה דורות של בנדיטים במהלך המאה ה־20, ונסקר האופן שבו הם פעלו, על פי רוב תחת מטרייה מגוננת של פטרון אוהד. ההכרה בהיעלמותם העלתה את שאלת הצורך בהחזרתם, שאלה שהתשובה עליה – לפחות בעיני כותב מאמר זה – היא כן גורף.

הימצאותם של בנדיטים עשויה לעתים להיות מאתגרת ואולי אף מסוכנת, אבל היעדרותם מסוכנת עשרות מונים. את הסיכונים הכרוכים בהימצאותם של הבנדיטים אפשר למסגר ולהכיל, ואילו היעדרותם גורמת להתרדדות המחשבה היצירתית, לאחדות חשיבה ולחוסר תעוזה שעלולים להמיט על ישראל אסון.

המחבר מבקש להודות מקרב לב לאנשים הבאים: דנה אלעזר־הלוי, יוסי ביזץ, איתי ברון, עפרה גרייצר, גרשון הכהן, יותם הכהן, איתי יונת, רוני ינאי, שמעון נוה, גל פרל, אבנר שור.

רשימת מקורות:

- אלקחר, דוד; מרום, דן (3.10.2022). "בנדיט, יזם וצ'ינג'ר". אתר צה"ל.
- אנדרסון, סקוט (2017). **לורנס בחצי האי ערב**. תרגום: כרמית גיא. עם עובד.
- גבעתי, משה (2019). **ויהי מה: מאיר הרציון, חייו ופועלו**. העמותה להנצחת מאיר הרציון ופועלו.
- גרייצר, עפרה (2015). **שני צעדים לפני כולם: מלחמת עומק למערכות מיוחדות – וינגייט המצביא**. מודן, מערכות, צה"ל – הוצאת מערכות.
- הכהן, גרשון (19.5.2011). "חניכים מצטיינים מפחידים אותי". **ישראל דיפנס**.
- הכהן, יותם (2024). מאמרים שונים. **דואלוג**.
- חזות, גיא (2024). **צבא ההיטיק וצבא הפרשים: כיצד ויתרה ישראל על צבא היבשה**. מודן, מערכות, צה"ל – הוצאת מערכות; משרד הביטחון – ההוצאה לאור.
- יחזקאלי, פנחס (6.9.2022). "סוף עידן הבנדיטים בארגונים הצבאיים". **ייצור ידע**.
- לורנס, תומס אדוארד (2021). **יומן מסע בצפון סוריה, 1911**. תרגום: אפרים הלוי. נהר ספרים.
- נוה, שמעון (2024). **מצגת לקראת דיון בנושא המאמר**. אוסף פרטי.
- סייקס, כריסטופר (1961). **אורד וינגייט**. תרגום: יעקב גולדמן. מערכות.
- פלד, יורם (2011). "מתי ולמה 'הבנדיטים' נעלמו מצה"ל – מחשבות". **ישראל דיפנס**.
- פרל, גל (אוקטובר 2023). "אחריות ויוזמה" – סקירת הספר 'פיקוד במלחמה'. **בין הקטבים**, גיליון 40, 265-274.
- פרל, גל (11 באפריל 2024). "יחידו הבולט של צה"ל, שהמפקדים הם סוד כוחו": לקחים מ־1982 ו־2023". **מערכות**. 154-143.
- פרנקל, נעמי (עורכת) (1969). **פרקי יומן: מאיר הרציון**. א. לוי אפשטיין.
- קואלס, וירגיניה (2011). **מפקד הרפאים**. תרגום: יעקב גולדמן. מודן, מערכות, צה"ל – הוצאת מערכות, משרד הביטחון – ההוצאה לאור.
- שור, אבנר (2008). **חוצה גבולות: סיירת מטכ"ל ומייסדה אברהם ארנן**. כנרת.
- שור, אבנר; הלוי, אבירם (2017). **האש והדממה: סיפורו של יוחאי בן־נון, מייסד שיטת 13**. כתר.
- שור, אבנר; הלוי, אבירם (2020). **סיירת מטכ"ל: המבצעים הגדולים**. ידיעות ספרים.
- שור, אבנר; הלוי, אבירם (טרם פורסם), **עמירם לוי: הביוגרפיה**.
- Macintyre, Ben (2016). *SAS: Rouge Heroes – The Authorized History*. Penguin Books.
- Mortimer, Gavin (2023). *David Stirling: The Phoney Major*. Constable.